

Vilken resurs kan deltagare i civilsamhället vara vid en framtida hälsokris?

En studie av krisinsatsvilja i det civila samhället i allmänhet och i idrottsorganisationer i synnerhet

Magnus Karlsson, Rebecka Andersen

Magnus Karlsson, professor, Marie Cederschiöld högskola, Stockholm.

E-post: magnus.karlsson@mchs.se

Rebecka Andersen, forskare, Marie Cederschiöld högskola, Stockholm.

E-post: rebecka.andersen@mchs.se

I denna artikel undersöks svenskarnas vilja att göra en frivillig insats vid en hälsokris med fokus på hur den relaterar till deras engagemang i det civila samhället i allmänhet och i idrottsorganisationer i synnerhet. Resultaten visar att svenskarnas vilja att göra insatser vid kris (men också krig) generellt sett är stor, men att det finns märkbara skillnader mellan de som är medlemmar i civilsamhällesorganisationer och de som inte är medlemmar. Resultaten visar också att krisinsatsviljan är högre bland de som är medlemmar i flera olika organisationstyper. Det finns dock viss variation mellan organisationstyperna – där villigheten att göra insatser är störst bland medlemmar civila insatsorganisationer och idrottsorganisationer. Idrottsrörelsen samlar en stor andel av civilsamhällesengagemanget i Sverige, och kan ur ett krisinsatsperspektiv utgöra en viktig resurs vid sidan av det offentliga.

In this article we examine Swede's willingness to aid in times of health crises, with focus on how it relates to involvement in civil society in general and in sports organizations in particular. The results show that the willingness to aid is great, but that there are noticeable differences between those who are members of civil society organizations and those who are not members. The results also show that the willingness is higher among those who are members of several different types of organizations. There is, however, some variation between membership in the different types of organizations – where the willingness is greatest among members of civil intervention organizations and sports organizations. The sports movement gathers a large share of civil society engagement in Sweden and can constitute an important resource alongside the public sector in times of crises.

Inledning

För närvarande pågår en intensiv översyn när det gäller Sveriges beredskap, och i det ett omfattande arbete kring att (åter)skapa ett starkt civilförsvaret (se bl a SOU2021:25, Ju2022/01209¹). Arbetet har naturligtvis sin grund i det förändrade säkerhetspolitiska läget till följd av kriget i Ukraina, men också i erfarenheterna från aktuella samhällskriser såsom de senaste årens skogsbränder, flyktingsituation och covid-pandemin. Frågan om var det offentliga Sveriges ansvar slutar och var frivilliga krafter behöver ta vid har börjat ställas i det som tidigare sågs som en av världens starkaste välfärdsstater: vilken roll kan det civila samhället spela vid särskilda händelser – större civila kriser och ytterst krig? I föreliggande text fokuseras framför allt den beredskapsvilja som kan tänkas finnas när det gäller hälsokriser såsom covid – vilken resurs kan det civila samhället vara i en framtida liknande händelse? Krisinsatsviljan ställs i relation till försvarsviljan framför allt för att den senare mätts och diskuterats under lång tid.

Ett i sammanhanget vanligt sätt att betrakta rollfördelningen mellan det offentliga och det frivilliga har formulerats av Blennberger (1993). Han menar att frivilliginsatser kan ses som 1) komplement, 2) alternativ eller 3) ersättning för offentliga insatser, eller att de kan vara 4) föregångare till sådana. Uppdelningen syftar framför allt på välfärdsinsatser, men kan även vara användbar när det gäller att förstå rollfördelningen kring krisberedskap. Frivilliga insatser vid särskilda händelser i Sverige bör idag betraktas i första hand som komplement till offentliga insatser: det är nog varken rimligt eller önskvärt att frivilliga krafter ersätter de offentliga vid skogsbränder eller i konflikt med främmande makt.

Ett annat sätt att förstå relationen mellan det offentliga och det civila samhällets organisationer kan knytas till en uppdelning föreslagen av *Disaster Research Center* (DRC) och baserad på tidigare forskning (Dynes 1970). Här redovisas en typologi som sorterar organisationer i samhället baserat mer direkt på deras relationer till särskilda händelser (för en sammanställning se Strandh och Eklund 2017), men i det här fallet kan den användas särskilt för svenska civilsamhällesorganisationers roll (se också Strandh 2018²). En första grupp av organisationer i en sådan sortering är *etablerade strukturer*. Det är redan befintliga sammanslutningar som har beredskap för eller gör insatser kring krishändelser som en del av sin ordinarie verksamhet. Här finner vi framför allt Hemvärnet och de frivilliga försvarsorganisationerna som regleras i *Förordning (1994:524) om frivillig försvarsverksamhet*. Sådana organisationer har som några av sina huvud-

1. Ju2022/01209: Uppdrag till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap att lämna förslag på åtgärder för att stärka det civila försvaret

2. Civilsamhällets respons på olyckor och kriser: bistånd eller motstånd?

uppgifter att utbilda och organisera frivilliga inför särskilda händelser. I Sverige finns idag 18 särskilt utpekade frivilliga försvarsorganisationer, såsom Svenska lottakåren, Svenska brukshundklubben och Svenska skyttesportförbundet. En andra grupp, *expanderande strukturer*, omfattar organisationer som har en annan ordinarie verksamhet, men som vid en kris har en etablerad beredskap inom ramen för sin organisation. Till denna grupp kan man möjligen föra Röda Korset och Svenska kyrkan, men det är också en grupp som är relativt outforskad i Sverige: vilka organisationer har egentligen sådan beredskap?

En tredje grupp av organisationer, *utvidgande strukturer*, utgörs av organisationer som vid en särskild händelse väljer att göra insatser som inte finns som en del av deras ordinarie verksamhet. Sådana organisationer blev synliga under covid-pandemin, då till exempel idrottsklubbar mobiliserade resurser för att understödja isolerade äldre. En fjärde grupp, *emergenta strukturer*, utgörs slutligen av organisationer och nätverk som tillkommer i och med en särskild händelse. Inte minst tillgången till internet har bidragit till att sådana organisationer kan uppstå och verka. Ett exempel är *Vård på Centralen* – ett nätverk av vårdpersonal som uppstod för att möta och stödja flyktingar på Stockholm central under hösten 2015 och som koordinerades via Facebook (Karlsson och Wallin 2017).

Den svenska idrottsrörelsen är mångfacetterad i de flesta dimensioner, såväl när det gäller storlek och inriktning som organisering och relation till samhällets andra sektorer. Den omfattar allt från den lilla lokala, helt ideella bouleklubben till den hårt kommersialiserade och nationellt verkande fotbollklubben. Ändå är det rimligt att i detta sammanhang påstå att de allra flesta idrottsorganisationer har gemensamt att de enligt Blennbergers (1993) sortering – ifall de får/tar någon roll alls! – mer än något annat är komplement till det offentliga och att de enligt DRC:s sortering kan ses vara utvidgade strukturer.

von Essen (2020) visar med utgångspunkt i den befolkningsundersökning kring medborgerligt engagemang som återkommande görs vid Marie Cederschiöld högskola att idrottsorganisationer är den vanligaste typen i vilka människor gör ideella insatser, och att engagemanget varit stabilt sedan den första mätningen 1992: mellan 16 och 19 procent av befolkningen gör sådana insatser. I föreliggande studie är motsvarande siffra 19 procent. Engagemanget kring idrott är således brett folkligt förankrat och spritt över hela Sverige. Det är rimligt att tänka sig att de många idrottsklubbar som finns i landet kan utgöra viktiga resurser vid en framtida hälsokris, såväl när det gäller personal som logistik, information och kunskap.

Syftet med föreliggande text är att utifrån en nationell kartläggning beskriva och analysera graden och arten av svenskars krisinsatsvilja med fokus på hur den står i relation till deras försvarsinsatsvilja och deras engagemang i det civila samhället i allmänhet och i idrottsorganisationer i synnerhet.

Metod

Den studie av krisinsatsvilja som skildras här bygger på en nationellt representativ undersökning (Novus Sverige-panel) i Sverige som genomfördes under juni månad år 2022. Undersökningen använde en webbpanel som riktade sig till svenskspråkiga respondenter i åldern 18–79 år (poststratifierad för kön, ålder, utbildningsnivå, region och politiska preferenser). Totalt gjordes 5045 intervjuer. Undersökningen bestod av 31 frågor med slutna, Likert-skalabaserade svarsalternativ och fokuserade försvarsvilja och krisinsatsvilja (8 frågor), allmän och lokal social tillit (3 frågor), medborgerligt engagemang (8 frågor), personliga värderingar, inklusive religiösa och politiska preferenser (8 frågor), samt annat (4 frågor). Frågorna återgav utvalda delar av World Values Survey (www.worldvaluessurvey.org), Tillitsbarometern (Trägårdh 2020, Trägårdh et al. 2013), MEIS (von Essen & Svedberg 2020, 2022) och undersökningar om försvarsvilja gjorda av Totalförsvarets forskningsinstitut (Jonsson & Wedebrand 2021).

Frågorna om krisinsatsvilja handlar om att göra insatser vid en omfattande naturkatastrof (till exempel skogsbrand, översvämning eller storm) med och utan fara för eget liv eller hälsa. Vi utgår ifrån att resultaten från dessa frågor också är giltiga för en tänkt hälsokris. Frågorna om försvarsvilja handlar på liknande sätt om dels att göra insatser med respektive utan fara för eget liv, dels om att göra insatser i stridande respektive icke-stridande roller. I föreliggande text väljer vi av jämförbarhetsskäl att använda oss av de mått av krisinsats- respektive försvarsvilja som handlar om att i en icke-stridande roll göra insatser utan fara för eget liv eller hälsa.

Som utgångspunkt för föreliggande analys tas vidare den grupp av respondenter som säger sig vara medlem i en idrottsorganisation. Gruppen ställs i huvudsak mot den grupp av respondenter som säger sig vara med i någon annan av de organisationstyper som föreslås (Fritids- och kulturorganisation, Intresseorganisation, Organisation med social inriktning, Svenska kyrkan, Religiöst samfund annat än Svenska kyrkan, Civil insatsorganisation, Miljö- och djurskyddsorganisation) respektive mot dem som säger sig inte vara medlem i någon av denna typ av föreningar.

Resultat

De övergripande resultaten från studien visar att den svenska försvars- och krisinsatsviljan är påfallande hög i stort sett alla grupper. I hela materialet är viljan (mycket eller ganska villig) att i händelse av krig, med fara för eget liv, delta i en icke-stridande roll i Sveriges försvar 89 % (män 93 %, kvinnor 85 %). På motsvarande sätt var krisinsatsviljan – viljan att göra en insats vid till exempel skogsbrand, översvämning eller storm – 83 % (män 87 %, kvinnor 79 %).

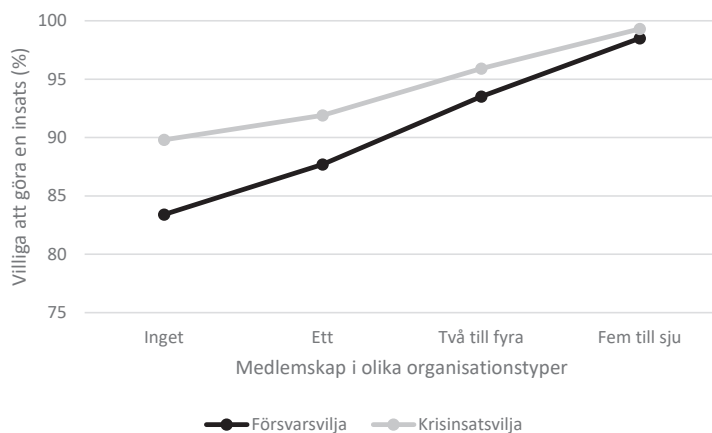
Tabell 1. Försvars- och krisinsatsvilja utifrån medlemskap i organisation

Organisationstyp	Antal	Andel av alla svarande (%)	Andel försvarsvilliga (%)	Andel krisinsatsvilliga (%)
Idrottsorganisation	1345	27	93	86
Fritids- och kulturorganisation	904	18	93	87
Intrasseorganisation	2615	52	92	84
Organisation med social inriktning	684	14	93	88
Svenska kyrkan	2319	46	90	84
Religiöst samfund annat än Svenska kyrkan	191	4	86	85
Civil insatsorganisation	343	7	96	94
Miljö- och djurskyddsorganisation	828	16	91	86
Inte någon av ovanstående organisationer	766	15	85	79
Multiengagerade	2860	57	91	84

När dessa resultat ställs i relation till i vilka typer av organisationer respondenterna är medlemmar (Tabell 1), så framträder en bild där de som är medlemmar i organisationer över lag har större vilja att engagera sig såväl i militära som civila kriser än de som inte är medlem i någon organisation, men att skillnader när det gäller vilken typ av organisation man är medlem i är ganska små. Inte oväntat uppvisar medlemmar i civila insatsorganisationer en något högre insatsvilja än övriga grupper, men även medlemmar i idrottsorganisationer uppvisar en insatsvilja som är högre än genomsnittet.

Ett resultat som är värt att notera är att personer som är multiengagerade (engagerade i 2–4 av de angivna organisationstyperna) har en högre försvars- och krisinsatsvilja än personer som bara är engagerade i en organisationstyp (Diagram 1). Här finns det anledning att hänvisa till det så kallade *kumulativa medborgarskapet* som påvisats i tidigare studier (Grassman & Svedberg 2007, von Essen och Svedberg 2020, 2022): som visar att personer som redan är etablerade och engagerade i samhället tenderar att i större utsträckning engagera sig ytterligare.

Diagram 1. Det kumulativa medborgarskapet

Det finns genomgående i det empiriska materialet skillnader mellan mäns och kvinnors försvars- och krisinsatsvilja där männen i många fall uppvisar en högre insatsvilja. Sådana skillnader blir särskilt tydliga när insatsen innebär strid och risk (stridande roll/fara för eget liv), men försvinner helt när sådana risker inte inkluderas. Ett exempel där skillnaderna är avsevärda är viljan att delta i en stridande roll med risk för eget liv, då 42 % av männen uppger sig vara mycket villiga att göra en sådan insats, men bara 12 % av kvinnorna. Jämförs däremot viljan att göra en försvarsinsats i en icke-stridande roll och utan fara för eget liv så är värdena för män 57 % och för kvinnor 56 % - skillnaden mellan könen försvinner. I föreliggande material finns också möjlighet att få en bild av viljan att göra en insats vid en civil kris: med fara för eget liv är 38 % av männen och 28 % av kvinnorna mycket villiga att engagera sig – utan fara för eget liv försvinner återigen skillnaderna och 56 % av båda könen är mycket villiga att engagera sig.

Skillnader mellan män och kvinnor går igenom i andra undersökningar av försvarsvilja, och därför finns anledning att vara uppmärksam på dem. Resultaten visar hur många av de organisationstyper som efterfrågats har en ganska jämn könsfördelning (Tabell 2), medan organisationer med social inriktning och miljö- och djurskyddsorganisationer samlar 2/3 kvinnor. Noterbart är också att 59 % av respondenterna som deltar i en civil insatsorganisation är kvinnor. I sammanhanget finns det också anledning att uppmärksamma hur det bland de medlemskap i en idrottsorganisation i något högre utsträckning är män.

Ett skäl som ibland anförs till skillnaderna mellan män och kvinnor när det gäller vissa typer av insatser är att många män, särskilt äldre, gjort värnplikt och därigenom har en högre beredskap i vissa fall. I studien ställs ingen fråga om värnplikt, men däremot huruvida respondenterna i allmänhet känner sig förberedda för att göra försvarsinsatser respektive insatser vid en civil kris. Av männen kände sig 49 % ganska eller väl förberedda för en försvarsinsats, att jämföra med 24 % av kvinnorna. När det i stället gällde en civil insats så kände sig 53 % av männen och 37 % av kvinnorna ganska eller väl förberedda. Om beredskapen ställs i relation till organisationsmedlemskap så finns det, knappast förvånande, en större känsla av beredskap hos dem som är engagerade i en civil insatsorganisation. Här framträder dock att nära hälften av dem som var medlemmar i en idrottsorganisation känner sig beredda att göra en insats.

En invändning som anförts mot den till synes mycket höga försvarsviljan är att Sverige inte varit i krig på mycket länge, och att det därför finns skäl att tro att svaren kan vara naiva. I studien har vi viss möjlighet att inte bara studera vilka insatser människor kan tänka sig att göra, utan också i vilken utsträckning de uppger att de faktiskt gjort sådana. På frågan om respondenten varit volontär eller gjort ideella insatser vid en särskild händelse, till exempel hjälpt till vid en skogsbrand svarar 18 % av såväl männen som kvinnorna att de gjort

Tabell 2. Könsfördelning i organisationstyperna

Organisationstyp	Antal	Andel försvarsberedda (%)	Andel krisberedda (%)	Andel kvinnor (%)	Andel som gjort en volontär krisinsats (%)
<i>Idrottsorganisation</i>	1345	43	50	43	20
<i>Fritids- och kulturorganisation</i>	904	39	49	48	25
<i>Intresseorganisation</i>	2615	36	45	53	20
<i>Organisation med social inriktning</i>	684	34	44	65	28
<i>Svenska kyrkan</i>	2319	36	46	56	18
<i>Religiöst samfund annat än Svenska kyrkan</i>	191	36	47	49	34
<i>Civil insatsorganisation</i>	343	48	59	59	45
<i>Miljö- och djurskyddsorganisation</i>	828	33	43	66	21
<i>Inte någon av ovanstående organisationer</i>	766	37	42	40	12
<i>Minst tre organisationstyper</i>	2860	38	47	54	21

det. Återigen är det medlemmar i de civila insatsorganisationerna som utmärker sig – här har nästan varannan gjort en sådan insats – följt av medlemmar i organisationer med social inriktning och i religiösa samfund andra än Svenska kyrkan. Medlemmarna i idrottsorganisationer uppvisar i detta fall en aktivitet som är obetydligt högre än genomsnittet. Däremot är det tydligt hur personer som inte är medlem i någon organisation också mer sällan gör faktiska insatser.

Analys

Denna korta genomgång bekräftar att det i Sverige finns en påfallande hög försvarsvilja (vilket är känt sedan tidigare), men visar också att svenskarna är nästan lika villiga att med fara för eget liv och hälsa göra en insats vid en särskild händelse i fredstid, såsom att bistå vid en skogsbrand. Vi tolkar svaren som att svenskarna också i hög utsträckning är beredda att göra insatser vid hälsokriser. Viljan att göra insatser är så hög i hela befolkningen att det vid en första anblick är svårt att urskilja skillnader mellan olika grupper, men vid en närmare läsning framträder ändå flera resultat som ligger i linje med det förväntade, men också några som manar till ytterligare eftertanke.

Det får ses som väntat att gruppen med civila insatsorganisationer också har medlemmar med en hög insatsvilja, liksom att sådana medlemmar i större utsträckning än andra gjort en volontär krisinsats. Däremot är det något förvånande att medlemmarna i andra typer av organisationer till så hög och jämn grad är villiga att göra insatser. Det kan till exempel noteras hur 91 % av medlemmarna i miljö- och djurskyddsorganisationer säger sig vara villiga att göra insatser inom försvaret i händelse av krig. På liknande sätt är det inte alldeles oväntat att 88 % av medlemmarna i socialt inriktade organisationer är beredda att göra en insats vid en civil kris såsom en hälsokris, men kanske mer förvånande att medlemmarna i fritids- och kulturorganisationer i stort sett är lika insatsbenägna (87 %).

En viktig slutsats när det gäller personer som är engagerade i idrottsrörelsen är alltså, utifrån befintliga data, att de förefaller ha en hög insatsvilja och att den nog ska ses stå i relation till deras engagemang i allmänhet snarare än till deras idrottsengagemang i synnerhet. Däremot är medlemskap i idrottsklubbar den vanligaste typen av engagemang i det som diskuteras, och därmed blir idrottsrörelsen kanske särskilt viktig i samtalet om insatsberedskap: den engagerar många i hela landet och den är i flera bemärkelser resursstark när det gäller att möta samhällsutmaningar.

I samtalet kring insatsvilja blir det också viktigt att uppmärksamma de skillnader som finns mellan män och kvinnor – eller snarare kanske de skillnader som inte finns. De presenterade resultaten visar att skillnaderna i försvarsvilja, som framträder i många andra studier, minskar eller helt försvinner när insatserna i mindre utsträckning handlar om strid/risk. Däremot visar resultaten på uppenbara skillnader mellan män och kvinnor när det gäller i vilken utsträckning man känner sig *beredd* inför en insats. En möjlig tolkning är att kvinnor många gånger är villiga att göra insatser trots att de inte känner sig beredda, och i förlängningen: om samhället vill ha en ytterligare stärkt insatsvilja finns anledning att förbereda särskilt kvinnor bättre för sådana insatser.

Det finns också anledning att återkomma till hur tanken om det *kumulativa medborgarskapet* stärks genom studiens resultat: de personer som redan är engagerade i flera typer av organisationer är i större utsträckning villiga att göra insatser. I det här fallet, applicerat på insatsvilja, är resultaten slående tydliga – de personer som är engagerade i flera typer av organisationer i det civila samhället har också en högre insatsvilja såväl när det gäller försvarsinsatser som insatser i fredstid.

För att till sist återvända till idrottsorganisationerna. Tidigare forskning har visat på den stora spridning av och engagemang i idrottsrörelsen som finns i Sverige. Det betyder att idrottsorganisationerna utgör ett finmaskigt och resursstarkt nätverk spritt i hela Sverige. Givet de data som här presenteras, att de allra flesta är villiga och många känner sig dessutom förberedda för att göra en insats i händelse av en hälsokris, så uppenbarar sig här en samhällsresurs att möjligen räkna med och att närmare utforska. Hur kan det engagemang och den beredskap som påvisas hanteras på bästa sätt?

Referenser

Blennerberg, E. (1993). Begrepp och modeller. I Socialtjänstkommittén, *Frivilligt socialt arbete: kartläggning och kunskapsöversikt*, Stockholm: Fritzes.

Disaster Research Center (DRC) University of Delaware.

Dynes, R. (1970). *Organized behavior in disaster*. Massachusetts: Heath Lexington Books.

tema

- Jeppsson Grassman, E. & Svedberg, L. (2007). Civic participation in a Scandinavian welfare state: patterns in contemporary Sweden. I Trägårdh, L. (red.) *State and civil society in Northern Europe: the Swedish model reconsidered*. New York: Berghahn books, s. 126–64.
- Jonsson, D. & Wedebrand, C. (2021). *Försvarsvilja i teori och praktik: om försvarsviljans betydelse*. Stockholm: FOI.
- Justitiedepartementet (2021). Struktur för ökad motståndskraft, SOU 2021:25.
- Justitiedepartementet (2022). Uppdrag till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap att lämna förslag på åtgärder för att stärka det civila försvaret, Ju2022/010209.
- Karlsson, M. & Wallin, V. (2017). Vård på Centralen: om vita rockar i det civila samhället. *Socialmedicinsk Tidskrift* 94(5), s. 565–571.
- SFS 1994:524. *Förordning om frivillig försvarsverksamhet*.
- Strandh, V. & Eklund, N. (2018). Emergent groups in disaster research: Varieties of scientific observation over time and across studies of nine natural disasters. *Journal of Contingencies and Crisis Management* 26(3), s. 329–37.
- Strandh, V. (2018). Civilsamhällets respons på olyckor och kriser: bistånd eller motstånd? Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Trägårdh, L. (2020). *Tillitsbarometern: En levande rapport*. Stockholm: Marie Cederschiöld högskola.
- Trägårdh, L., Wallman Lundåsen, S., Wolleback, D. & Svedberg, L. *Den svala svenska tilliten: förutsättningar och utmaningar*. Stockholm: SNS förlag.
- von Essen, J. & Svedberg, L. (red.) (2020). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.
- von Essen, J. & Svedberg, L. (red.) (2022). *Engagemangets gestaltningar: insats i och utanför civilsamhället*. Lund: Studentlitteratur.
- World Values Survey. www.worldvaluessurvey.org